УДК 81’23

Любов Шнуровська
(Київський національний лінгвістичний університет)

КЛАСИФІКАЦІЯ ТИПІВ МОДАЛЬНОСТІ: ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ ПІДХІД

У статті представлено модальність як систему функціонально-семантичних значень, що відображає співвідношення об’єктивної і суб’єктивної дійсності у свідомості і мовленні людини. Семантико-синтаксична структура модальності включає внутрішню і зовнішню модальні рамки. Внутрішня модальна рамка забезпечує зв’язок між предикатом і його актантами; зовнішня – між модальним суб’єктом і пропозицією в цілому. У кожному типі модальності точка зору мовця виступає в особливому аспекті актуалізації. Відповідно, епістемічна й евіденційна модальності виражають відношення мовця до значення істинності або фактичний статус пропозиції і в сукупності становлять пропозиційну модальність. Тоді як деонтична і динамічна модальності відносяться до неактуалізованих подій, які не відбулися, але є потенційно можливими і складають подійну модальність.

Ключові слова: модус, модальність, модальна рамка, позиція мовця.

Любовь Шнуровская. КЛАССИФИКАЦИЯ ТИПОВ МОДАЛЬНОСТИ: ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ ПОДХОД

В статье представлена модальность как система функционально-семантических значений, отражающий соотношение объективной и субъективной действительности в сознании и речи человека. Семантико-синтаксическая структура модальности включает внутреннюю и внешнюю модальные рамки. Внутренняя модальная рамка обеспечивает связь между предикатом и его актантами; внешняя – между модальным субъектом и пропозицией в целом. В каждом типе модальности точка зрения говорящего выступает в особом аспекте актуализации. Соответственно, эпистемическая и эвиденциальная модальности выражают отношение говорящего к значению истинности или фактический статус предложения и в совокупности составляют пропозициональную модальность. Тогда как деонтическая и динамическая модальности относятся к неактуализированным событиям, которые не состоялись, но потенциально возможны и составляют событийную модальность.

Ключевые слова: модус, модальность, модальная рамка, позиция говорящего.

Liubov Shnurovska. MODALITY TYPES CLASSIFICATION: FUNCTIONAL-SEMANTIC APPROACH

The article presents modality as a system of functional-semantic meanings reflecting the relation of objective and subjective reality in human mind and speech. Semantic-syntactic structure of modality includes internal and external modal frames. The internal modal frame provides a connection between the predicate and its actants, while external – between the modal subject and the proposition as a whole. In each type of modality, the speaker’s stance is in a particular aspect of actualization. Accordingly, epistemic and evidential modalities express the speaker’s attitude to the truth value or the actual status of the proposition and collectively constitute a propositional modality. While deontic and dynamic modalities relate to non-actualized events that have not occurred, but are potentially feasible and constitute an event modality.

Keywords: modus, modality, the modal frame, the speaker’s stance.

У свідомості людини модус існування світу безпосередньо пов’язаний із поняттям мовної модальності. Попри значну кількість підходів до розуміння сутності модальності, можна говорити про те, що домінантною ознакою цієї лінгвістичної категорії є ставлення людини до дійсності у співвідношенні реальності / нереальності, що транслюється в її повсякденному мовленні і представлене в її світоглядній системі. Сучасна зорієнтованість лінгвістичних праць на дослідження і визначення категоріального статусу та кола субкатегоріальних значень модальності з урахуванням синтактичного, семантичного та прагматичного аспектів висловлення підтверджує актуальність зазначеної теми. Відповідно

до окресленої проблематики метою є показати функціонально-семантичну структуру модальності, представлену в розмаїтті модальних значень.

У площині функціональної граматики модальність разом із категоріями часу і виду становлять систему предикації. Умовно всі три поняття пов'язані з подією або ситуацією, про яку повідомляється у пропозиції-висловлюванні. Так, категорія *часу* виражає часову локалізацію події; категорія *виду* – характер події, її «внутрішню тимчасову структуру» [7, с. 3]; категорія *модальності* – об'єктивно-суб'єктивований смисл пропозиції [11, с. 1]. Однак саме модальність є найбільш постійним і безпосереднім способом вираження предикативності, що конкретизує предикативність із загальним граматичним значенням віднесеності основного змісту висловлювання до дійсності.

У зарубіжній лінгвістиці теоретичною основою вивчення модальності як семантичної категорії є концепція Ш. Баллі [2, с. 44], згідно з якою процес трансляції суб'єктивної думки поєднує в собі судження про факт, його емотивну оцінку та вияв волі мовця відносно цього факту, що акумулюється в системі модальних значень. У процесі мовленнєвої комунікації повідомлення думки є синтезом уявлення, сформованого в результаті сенсорного сприйняття, психічної реакції, роботи пам'яті та уяви суб'єкта мислення. Як результат експліцитне висловлювання думки поєднує в собі два компоненти: **диктум і модальність.** Логічним і аналітичним виявом модальності служить модальне дієслово. А його суб'єктом виступає модальний суб'єкт. Разом вони складають **модус**, який входить у структуру **диктуму** – логічного блоку судження, об'єктивної семантичної константи.

Теорія Ш. Баллі знайшла своє продовження у закономірному прагненні дослідників упорядкувати сукупність відношень, які так чи інакше пов'язані з категорією модальності. Йдеться про спроби більш чіткого виділення різних підсистеми в рамках охоплюваного узагальненнями широкого кола однозначно або неоднозначно модальних значень, визначення ієрархії цих підсистем і експліцитного опису їхнього взаємозв'язку. Тут передусім необхідно дати визначення поняттям «пропозиція» і «стан справ», які, відповідно, становлять спосіб вираження і об'єкт модальності. *Пропозиція* (*англ.* proposition) є базовою дескриптивною складовою висловлювання, яка інформує про певний *стан справ* (*англ.* state of affairs), що має місце в дійсному або можливому світі. Відтак, щоб розмежувати об'єктивне і суб'єктивне у змісті висловлювання, необхідно виокремити власне пропозицію. Пропозиція містить об'єктивну інформацію, не залежну від ситуації мовного спілкування і її учасників. Решта семантичних значень, що відображають різнопланові відношення суб'єкта мовлення до стану справ, позначеному в пропозиції, утворюють так звану **модальну рамку** [2; 5]. Пропозиція ж позначає ту частину семантичної структури висловлювання, яка може поєднуватися з будь-яким модусом комунікативної мети, що, у свою чергу, відбиває спрямованість мовленнєвого акту [1, с. 34].

Семантико-синтаксична структура модальності включає внутрішню і зовнішню модальні рамки. *Внутрішня модальна рамка* забезпечує зв'язок і визначає тип відношень між предикатом і його актантами – семантичними еквівалентами особи або предмета, які перебувають у певному взаємозв'язку відповідно до ситуації, представленої структурою висловлювання. *Зовнішня модальна рамка* забезпечує відношення між модальним суб'єктом, який є джерелом оцінки і пропозицією в цілому. Оператор зовнішньої модальної рамки разом із модальним суб'єктом формують зовнішню модальну рамку [5, с. 722–723]. При цьому модальним суб'єктом найчастіше виступає сам мовець [2, с. 45].

Забезпечення смислової когерентності і комунікативної відповідності пропозиції підпорядковується принципу *внутрішньої несуперечності модальної рамки* [2; 5], що передбачає узгодженість її компонентів на поверхнево-синтаксичному рівні. Тут йдеться і про епістемічну узгодженість, і про спосіб відбиття безпосередньо сприйнятої дійсності. Власне найзагальнішими епістемічними ознаками висловлювання є «достатність / недостатність», «характерність / нехарактерність» і «здатність / нездатність» [6, с. 279–283].

Насамперед слід окремо виділити висловлювання з об'єктивним статусом, які жодним чином не залежать від волі, бажання, переконання і загалом позиції мовця. Вони виражають

факт дійсності, отриманий шляхом прямої перцепції, а не через призму оцінного ставлення або попереднього досвіду суб'єкта. Об'єктивно-модальний статус також мають висловлювання, які виражають інформацію, отриману на основі безперечної істинності логічних висновків і передумов. Зокрема, це різноманітні науково доведені істини, аналітичні судження тощо. Висловлювання такого типу відповідають модальній рамці «I know» і можуть містити епістемічні маркери на зразок: *of course, sure, naturally, really* тощо. У випадку, коли інформація, виражена у висловлюванні, не є повною або достовірною, мовець надає їй відповідну суб'єктивну оцінку. Саме тут є сенс говорити про ступінь ***достовірності*** як міру довіри суб'єкта до правильності проведеної ним епістемічної операції.

Модальні слова є текстовими експлікаторами якості і кількості інформації, на основі якої мовець формує висловлювання. За ознакою **якість** розрізняють два типи інформації – характерну / нехарактерну. Інформація, виражена у висловлюванні, кваліфікується з точки зору мовця як ***характерна***, якщо вона дозволяє йому судити про явище або подію безпосередньо без залучення логічного висновку. Характерною можна вважати інформацію, отриману мовцем шляхом чуттєвого сприйняття вже знайомого з попереднього досвіду явища. Лексичними маркерами характерності виступають модальні слова *clearly, definitely, likely, seemingly* тощо.

Інформація про подію або явище є для мовця ***нехарактерною***, якщо на її основі суб'єкт не може судити про це явище або подію без залучення логічного висновку. Нехарактерна інформація описує не саме явище або подію, а супутні, співвідносні з ними явища. Модальними словами-маркерами нехарактерної інформації служать *undoubtedly, undeniably, probably* тощо.

Традиційно **кількісна** оцінка інформації прирівнюється до «ступеня достовірності» і включає такі ознаки, як «достатність / недостатність» інформації. При цьому маркерами ***характерної достатньої*** інформації виступають модальні слова *naturally, clearly, obviously, definitely* тощо; недостатньої – *likely, seemingly, looks like* тощо. Показниками ***нехарактерної достатньої*** інформації виступають модальні слова на зразок *undoubtedly, unquestionably, of course* тощо; ***недостатньої*** інформації – *obviously, apparently, maybe* тощо [6, с. 281–282].

У межах недостатньої інформації модальні слова обох типів відображають таку важливу властивість мовної ситуації, як ***здатність / нездатність*** мовця сформувати на основі цієї інформації однозначне судження про наявність відповідного явища в реальній дійсності. Ця ознака отримала назву «однозначне трактування ситуації» [6]. Відсутність трактування може зумовлюватися як неоднозначністю наявної у мовця інформації, так і «пасивним» ментальним станом суб'єкта, його відмовою від пошуків однозначної версії ситуації. У площині характерної інформації на трактування вказують *seems, looks like, appears* і т. п.; а на відсутність трактування – *kind of, sort of, something in the nature of* і т. п. У межах нехарактерної інформації здійснення трактування може бути марковане словами типу *probably, reliably* і т. п.; а його відсутність – *can be, maybe* і т. п.

Отже, модальність виражає співвідношення об'єктивної і суб'єктивної дійсності у свідомості мовця, виражене в семантико-синтаксичній структурі пропозиції, тобто смисл самого акту комунікації та його оцінку мовцем. Таким чином, така семантична складова висловлювання, як **точка зору / позиція мовця** (*англ.* speaker's stance), у прямий або опосередкований спосіб завжди включена в структуру модальності. У кожному типі модальності точка зору мовця виступає в особливому аспекті актуалізації. Тому, коли йдеться про відношення сказаного до дійсності, перш за все мають на увазі *дійсність в уявленні мовця*. Саме ці уявлення в узагальненому вигляді відображене в модальних значеннях, які, як стверджує О. Бондарко, «включають елементи мовної семантичної інтерпретації смислової основи вираженого змісту» [3, с. 64].

У зв'язку із цим виникає необхідність розмежувати: а) відношення висловлювання до дійсності, встановане з позиції мовця як зміст модальності і б) відношення до дійсності, що лежить в основі таких актуалізаційних категорій, як час і ширше – темпоральність.

О. Бондарко пропонує виділяти два типи модального відношення сказаного до дійсності, що встановлюються з позиції мовця: 1) опосередковане – через часову локалізованість і відношення до особи та 2) неопосередковане, або пряме, – через віднесеність ситуації до «реального світу» або до одного з «можливих світів» в оцінці достовірності. Відтак, часова локалізованість і особовість передбачають таке відношення сказаного до дійсності, яке є специфікованим, оскільки воно проходить крізь призму тієї чи іншої актуалізаційної категорії. Модальність же становить відношення до дійсності з позиції мовця, що є прямим і не пов'язане з опосередковуючим «каналом актуалізації» [3, с. 65].

За семантичною ознакою «позиція мовця» О. Бондарко [3, с. 67–68] виділяє шість загальних типів модальних значень, які мають різноманітні граматичні, лексичні й інтонаційні засоби вираження:

I. Оцінка мовцем змісту висловлювання з позиції реальності / нереальності (гіпотетичності і т. п.), що виражається за допомогою форм способу та часу дієслова, а також деяких сполучників, часток та інших елементів структури пропозиції.

II. Виражена модальними дієсловами та іншими модальними словами оцінка, що позначає у висловлюванні ситуацію в плані її можливості, необхідності або бажаності.

III. Оцінка мовцем ступеня його впевненості в достовірності повідомлюваного, яка може виражатися модальними прислівниками, вставними словами, а також складнопідрядними реченнями з підрядним з'ясувальним, де головне речення містить модальну оцінку того, що виражене в підрядному.

IV. Цільова установка мовця або комунікативна функція висловлювання. За цією ознакою всі пропозиції поділяються на розповідні, питальні, спонукальні та оптативні. Засоби вираження цих значень різні: морфологічні (спосіб дієслова), синтаксичні (конструкція пропозиції) і просодичні (інтонація).

V. Значення твердження / заперечення, що відображають наявність / відсутність об'єктивних зв'язків між предметами, ознаками, подіями тощо, про які йдеться в реченні. Перший член опозиції (твердження) не маркується, другий – маркований граматичними і лексичними засобами.

VI. Емотивна і якісна оцінка змісту висловлювання, виражена лексично, просодично, а також за допомогою вигуків. Це модальне значення може бути також представлене або складнопідрядними реченнями, що містять оцінний модус у головній частині, або конструкціями зі вставними словами і словосполученнями.

У найбільші загальному функціонально-семантичному плані виділяють **пропозиційну** (*англ.* propositional) і **подійну** (*англ.* event) модальність. При цьому фундаментальною розрізнювальною ознакою є той факт, що пропозиційна модальність містить елемент *волі*, тоді як подійна – ні [9, с. 329–331; 11, с. 8]. За цією ж ознакою класифікують інші типи модальності, а саме динамічну [11, с. 36–37] як підкатегорію подійної модальності й евіденційну як підкатегорію пропозиційної модальності [11, с. 8].

Отже, епістемічна й евіденційна модальності виражають ставлення мовця до значення *істинності* (*англ.* truth-value) або *фактичний статус пропозиції* (*англ.* factual status of a proposition) і в сукупності становлять пропозиційну модальність. Тоді як деонтична і динамічна модальності належать до неактуалізованих подій, які не відбулися, але є *потенційно можливими* і складають подійну модальність [11, с. 8, 24].

Таким чином, епістемічна та евіденційна системи є двома основними типами пропозиційної модальності, основна відмінність між якими полягає в тому, що завдяки ***епістемічній*** модальності мовець виражає свої судження про фактичний статус пропозиції (наприклад, *No answer. He must have already left.*); у той час як за допомогою ***евіденційної*** модальності він вказує на те, що служить очевидним підтвердженням фактичного статусу пропозиції (наприклад, *I see you crossing the road.*). У свою чергу, деонтична і динамічна модальності є основними підкатегоріями подійної модальності, основна відмінність між якими полягає в тому, що для ***деонтичної*** модальності зумовлюючі фактори є зовнішніми відносно суб'єкта (наприклад, *All exams shall take place on schedule.* – комісив; *Do not disturb*

me any more! – прохібітив), тоді як для ***динамічної*** – внутрішніми (наприклад, *She <u>can</u> easily beat everyone in the club.*). Так, деонтична модальність має відношення до зобов'язання або дозволу, які походять із зовнішнього джерела, а динамічна модальність пов'язана зі здатністю або бажанням, які надходять від зацікавленої особи.

Зауважимо, що джерелом деонтичної модальності частіше виступає певна зовнішня сила, як-от правила, закони, норми або мораль, рідше цією силою також може бути сам суб'єкт, який дає дозвіл або покладає обов'язки на адресата. Крім цього, здатність як одна з категорій динамічної модальності, не зводиться виключно до фізичних і розумових здібностей мовця, але також відноситься до обставин, які її визначають. Наприклад, деонтичне *CAN* вказує на дозвіл (наприклад, *You <u>can</u> do it.*), у той час як динамічне *CAN* – на здібності, а також на можливості в більш загальному розумінні (наприклад, *You can do it, if you keep at it.*).

У сучасній функціональній граматиці множина модальних значень найбільш повно представлена в класифікації Ф. Палмера [11]:

Пропозиційна модальність

<u>епістемічна (epistemic)</u>
- судження (judgement)
- спекулятиви (speculative)
- дедуктиви (deductive)
- асемптиви (assumptive)

<u>евіденційна (evidential)</u>
- непряма (reported)
- сенсорна (sensory)

Подійна модальність

<u>деонтична (deontic)</u>
- пермісивна (permissive)
- облігативна (obligative)
- комісивна (commissive)

<u>динамічна (dynamic)</u>
- абілітиви (abilitive)
- волютиви (volitive)

Таким чином, у площині ***епістемічної модальності*** виділяють чотири типи модальних відношень:

1) **судження** – висловлювання, в яких стверджується або заперечується будь-що відносно предметів і явищ навколишньої дійсності на основі особистих переконань, уявлень тощо, наприклад: *I think it's far too early to make such calls ;*

2) **спекулятиви** – висловлювання, які передають невпевненість у позитивному і негативному значенні, наприклад: *There are two ways; he may have taken the high road;*

3) **дедуктиви** – висловлювання, які виражають припущення на основі наочних доказів, наприклад: *There is no light on. They must be out;*

4) **асемптиви** – висловлювання, які позначають припущення на основі загальновідомого, наприклад: *Thompsons won't come. They'll be on vacations at the moment.*

Евіденційна модальність уперше представлена в концепції Р. Якобсона як складний конструкт, що включає в себе: 1) повідомлюваний факт, 2) факт повідомлення і 3) джерело відомостей про повідомлюваний факт [8, с. 101]. У системі мовних значень існує чимало понять, які є спочатку є евіденційними, проте є лише дві виключно евіденційні модальності: *повідомлена*, тобто передана, непряма (наприклад, *Tom said you were out.*) та *сенсорна* (наприклад, *I see you're out.*).

До подійної модальності належать деонтична і динамічна підкатегорії, які позначають неактуалізовані події, що не відбулися насправді, проте є потенційно можливими. Окрім описаної вище екзогенної та ендогенної природи динамічної і деонтичної модальностей відповідно, важливо також враховувати й інші аспекти. Зокрема, деонтична модальність загалом залежить від виявів влади, сили або права (*англ.* authority), джерелом яких найчастіше виступає сам мовець. Комісиви, що виражають гарантування мовцем виконання певних дій, також можуть бути включені в систему деонтичної модальності. І нарешті, динамічну здатність інтерпретують як здатність у значенні загальних обставин, що роблять дію можливою або неможливою, а не лише як фактичною здатність суб'єкта [11, с. 70].

У площині суб'єктивної модальності окремо виділяють 1) *телеологічну* модальність, яка виражає можливість / необхідність виконання дії для досягнення певної *мети* [10, с. 145],

наприклад, *To achieve little things every day, keep working all the time*; 2) *аксіологічну* модальність, яка відбиває ставлення мовця до повідомлення відповідно до певної шкали цінностей / оцінок [4], наприклад, *I appreciate your concern, but honestly, there is nothing to worry about. I feel much better*; 3) *булетичну* модальність, що виражає можливість / неможливість суб'єкта виконувати певні дії залежно від його бажання / небажання / волі [12, с. 11; 13, с. 47–48], наприклад, *I will not listen to you. Never again* та 4) *дебітивну* модальність, що передає доцільність, необхідність, зумовленість, неминучість дії [1], наприклад, *He came up with the idea of making a proposal.*

Отже, в площині функціонально-семантичного підходу модальність становить систему значень, які виражають співвідношення об'єктивної і суб'єктивної дійсності у свідомості і мовленні людини. Семантична структура модальності включає внутрішню і зовнішню модальні рамки, що забезпечують смислову когерентність модальних значень і їхню комунікативну відповідність. За найбільш загальною ознакою реальності / нереальності у взаємозв'язку з позицією мовця модальні значення поділяють на пропозиційні (епістемічні та евіденційні) та подійні (динамічні та деонтичні).

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.

2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли [ред. В. Фрязинов]. – М.: Изд-во иностр. лит-ры. – 416 с.

3. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл /А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1978. – 176 с.

4. Вольф Е. М. Субъективная модальность и семантика пропозиции / Е. М. Вольф // Прагматика и проблемы интенсиональности : сб. науч. тр. – М., 1988. – С. 87–100.

5. Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфология / В. Б. Касевич. – М.: Наука , 1988. – 309 с.

6. Яковлева Е. С. Согласование модусных характеристик в высказывании / Е. С. Яковлева // Прагматика и проблемы интенсиональности: сб. науч. трудов. – М.: ПИК Винити, 1988. – С. 278–302.

7. Comrie B. Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems / Bernard Comrie. – Cambridge : Cambridge University Press, 1976. – 142 p.

8. Jakobson R. Verbal Communication / Roman Jakobson // Scientific American. – N 227. – 1972. – P. 72–80.

9. Jespersen O. The Philosophy of Grammar / Otto Jespersen. – London : G. Allen and Unwin Ltd., 1924. – 363 p.

10. Kratzer A. Modality / Angelika Kratzer // Semantics: An International Handbook of Contemporary Research [Ed. by A. von Stechov and D. Wunderlich]. – Berlin : Walter de Gruyter, 1991. – P. 639–650.

11. Palmer F. R. Mood and Modality, 2nd edition / Frank Robert Palmer. – Cambridge : Cambridge University Press, (1986) 2001. – 236 pp.

12. Perkins M. R. Modal Expressions in English / Mick R. Perkins. – London : Frances Pinter & Norwood, 1983. – 192 p.

13. Simpson P. Language, Ideology, and Point of View / Paul Simpson. – London : Routledge, 1993. – 198 p.

Стаття надійшла до редакції 13.12.2017 р.